

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 15 (2022)

Λουκρήτιος, Για τη φύση των πραγμάτων – Ο επικουρισμός στη Ρώμη του 1ου αιώνα π.Χ.

Άννα Κεφαλίδου

doi: [10.12681/ethiki.30741](https://doi.org/10.12681/ethiki.30741)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κεφαλίδου Α. (2022). Λουκρήτιος, Για τη φύση των πραγμάτων – Ο επικουρισμός στη Ρώμη του 1ου αιώνα π.Χ. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (15), 123–135. <https://doi.org/10.12681/ethiki.30741>

Λουκρήτιος, *Για τη φύση των πραγμάτων* – Ο επικουρισμός στη Ρώμη του 1^{ου} αιώνα π.Χ.

ANNA ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ

Περίληψη: Η ρωμαϊκή σκέψη του 1^{ου} αιώνα π.Χ. επηρεάζεται από τέσσερα διαφορετικά φιλοσοφικά ρεύματα: τους Πλατωνιστές, τους Αριστοτελιστές, τους Στωϊκούς και τους Επικούρειους. Οι παλαιότεροι (Ακαδημία και Περίπατος) καταφέρνουν να «προσηλυτίσουν» μία μερίδα του κόσμου, αλλά η μεγάλη «μάχη» δίνεται ανάμεσα στη Στοά και στον Κήπο. Αυτή την εποχή, ο Λουκρήτιος γράφει το *De Rerum Natura – Για τη φύση των πραγμάτων*, στο οποίο, αν και απόλυτα προσκολλημένος στη διδασκαλία του Επίκουρου, ενσωματώνει στοιχεία από την παράδοση και δημιουργεί κάτι τελείως διαφορετικό και, τελικά, εντελώς ρωμαϊκό. Γράφοντας μία, στην ουσία της φυσική, φιλοσοφία, ο Λουκρήτιος απαντά σε όλα τα μεταφυσικά ερωτήματα της εποχής του. Η επίδραση που άσκησε το έργο του Λουκρήτιου μπορεί να θεωρηθεί σημαντική, καθώς μετέφερε τον λόγο του Επίκουρου στη λατινική γλώσσα, κάνοντας τον επικουρισμό γνωστό στον μετέπειτα ευρωπαϊκό κόσμο.

Λέξεις-κλειδιά: De Rerum Natura; Δεισιδαιμονία; Επίκουρος; Θάνατος; Λουκρήτιος

Εισαγωγή¹

Λίγα πράγματα γνωρίζουμε για τη ζωή του Τίτου Λουκρήτιου. Οι αναλυτές του γενικά δέχονται ότι γεννήθηκε τη δεκαετία του 90 και πέθανε τη δεκαετία του 50 π.Χ. Διάφορες παλαιότερες θεωρίες

για τις συνθήκες του θανάτου του (ερωτικό φίλτρο, τρέλα, αυτοκτονία) σήμερα απορρίπτονται «ως δείγματα αντιεπικουρείας πολεμικής». Επίσης, αμφίβολο θεωρείται, πλέον, ότι η επιμέλεια του *De Rerum Natura* ανήκει στον Κικέρωνα. Λέγεται ότι καταγόταν από τη Ρώμη, ενώ, ως άλλες πιθανές καταγωγές, αναφέρονται η Καμπανία ή το ότι ήταν Κέλτης. Παρόλο που δεν έχουμε ακριβή στοιχεία για τις συννααστροφές του, ενδεχομένως ανήκε σε κάποια επικούρεια κοινότητα. Κατά τον David Sedley, ο Λουκρήτιος εργαζόταν μόνος, αποκομμένος από εκπροσώπους των φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του, και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εάν και τι επαφές είχε με τους υπόλοιπους Ρωμαίους ποιητές εκείνης της εποχής. Αποσπάσματα του έργου του ταυτίζονται (χωρίς απόλυτη βεβαιότητα) με τους απανθρακωμένους (από την ηφαιστειακή τέφρα του Βεζούβιου) παπυρικούς κυλίνδρους της επικουρείας βιβλιοθήκης του Ερκουλάνου. Μελετητές του *De Rerum Natura* αναφέρουν ότι το έργο έμεινε από τον συγγραφέα του μισό, καθώς ο ίδιος ο συγγραφέας δηλώνει, σε κάποιο σημείο του πέμπτου βιβλίου, ότι σκόπευε να προσθέσει κι άλλα πράγματα για τους θεούς, κάτι το οποίο δεν έγινε. Η θεωρία αυτή ίσως ενισχύεται από το γεγονός ότι το τέλος του έργου (στο οποίο περιγράφεται ο λοιμός της Αθήνας) μοιάζει να μην είναι ένα τέλος που ταιριάζει στο στυλ του συγγραφέα. Άλλοι μελετητές του Λουκρήτιου, όμως, υποστηρίζουν ότι το έργο είναι ολοκληρωμένο και ότι ακριβώς αυτό το τέλος «εξυπηρετεί φιλοσοφικούς σκοπούς»².

Η επικούρεια διδασκαλία³

Προτού προχωρήσω σε μία σύντομη ανάλυση του *De Rerum Natura*, αξίζει να ειπωθούν επιγραμματικά οι βασικές γραμμές-θέσεις του επικουρισμού, της διδασκαλίας δηλαδή η οποία επηρέασε τον Λουκρήτιο και την οποία εκείνος, με τη σειρά του, προσπάθησε να εκθέσει σε λατινικό στίχο.

Ο Επίκουρος, επηρεασμένος από την ατομική θεωρία του Λεύκιππου και του Δημόκριτου, γράφει μια «αυστηρά υλιστική» φυσική, στην οποία ό,τι υπάρχει είναι άτομα και κενό, τα οποία είναι αιώνια και άφθαρτα, χωρίς αρχή ή τέλος. Ως μέρος του σύμπαντος, ο

άνθρωπος, επιπλέον, αποτελείται από αυτά —σημειώνω ότι ο Επίκουρος διακρίνει στον άνθρωπο σώμα και ψυχή, τα οποία εξίσου αποτελούνται από άτομα και κενό, με τη διαφορά ότι τα άτομα της ψυχής είναι πιο μικρά, ελαφριά και ευκίνητα σε σχέση με τα αντίστοιχα του σώματος. Σώμα και ψυχή, για τον Επίκουρο, γεννιούνται και πεθαίνουν μαζί.

Όσον αφορά το θεϊκό στοιχείο, υπάρχουν θεοί οι οποίοι, όμως, δεν έχουν καμία σχέση-επαφή με τον ανθρώπινο κόσμο και, ως εκ τούτου, όσα διακηρύσσουν οι μύθοι για παρεμβάσεις των θεών στα ανθρώπινα, βοήθειες ή τιμωρίες είναι τελείως ψευδή. Αν και δεν έχουν λόγο οι άνθρωποι να περιμένουν θεϊκή βοήθεια, είναι καλό να συμμετέχουν στη δημόσια λατρεία και τις τελετές της, καθότι μέσω αυτών μπορεί ο άνθρωπος να συλλάβει την πραγματική φύση των θεών και να τους έχει ως πρότυπο ευδαιμονίας προς μίμηση.⁴

Ως προς το θέμα της ηθικής, για τον Επίκουρο, υψηλότερο αγαθό είναι η ηδονή, η οποία ορίζεται ως η ελευθερία από οποιονδήποτε σωματικό πόνο (άπονια) και από κάθε ταραχή της ψυχής (άταραξία). Για να νικήσει ο άνθρωπος τον πόνο, θα πρέπει να μπορεί να ικανοποιεί τις ανάγκες του, να εκπληρώνει τις επιθυμίες του και να μην αφήνει εξωγενείς παράγοντες να χαλάνε την ηδονή από αυτές τις ικανοποιήσεις. Η κατάκτηση της ευδαιμονίας είναι εφικτή, αλλά οι άνθρωποι δεν καταφέρνουν να την αποκτήσουν, καθώς αδυνατούν να διακρίνουν ποιες από τις επιθυμίες τους είναι αναγκαίο να ικανοποιήσουν. Κυνηγούν την ευτυχία που προσφέρει η ικανοποίηση μη αναγκαίων επιθυμιών. Αυτή, όμως, η ευτυχία για τον Επίκουρο δεν είναι αληθινή. Η αληθινή ευτυχία μπορεί να επιτευχθεί ακολουθώντας έναν απλό τρόπο ζωής, στον οποίο ο άνθρωπος αντλεί εύκολα ηδονή από την ικανοποίηση των φυσικών του επιθυμιών (από πράγματα δηλαδή που είναι απαραίτητα για την επιβίωση και τα οποία βοηθούν για να αποφύγει ο άνθρωπος τον πόνο). Ο άνθρωπος, αν θέλει να φτάσει στην ευτυχία, πρέπει πάντα να θυμάται: «ο θεός δεν εμπνέει φόβο, ο θάνατος δεν φέρνει ταραχή, το αγαθό αποκτιέται εύκολα και το κακό υποφέρεται εύκολα».⁵

Τέλος, σχετικά με τη γνωσιοθεωρία του Επίκουρου, ο φιλόσοφος

υποστήριζε ότι η γνώση προέρχεται αποκλειστικά από τις αισθήσεις, ενώ ως κριτήρια αλήθειας έθετε τις αισθήσεις, τις γενικές έννοιες — έννοιες που σχηματίζονται από πολύ μικρή ηλικία γενικεύοντας από τις αισθήσεις— και τα συναισθήματα. Μέσω των αισθήσεων και βασιζόμενοι στα κριτήρια αλήθειας, μπορούμε να γνωρίσουμε όχι μόνο τον ορατό μας κόσμο αλλά και τον μικρόκοσμο των ατόμων, των ουράνιων σωμάτων, του σύμπαντος. Αναφορικά δε στη σχέση γνώσης, ευχαρίστησης και φιλοσοφίας, κατά τον Επίκουρο: «Στις άλλες ασχολίες το αποτέλεσμα έρχεται όταν ολοκληρωθούν. Στη φιλοσοφία, όμως, συνδυάζεται το τερπνό με τη γνώση γιατί η απόλαυση δεν ακολουθεί τη μάθηση, αλλά συμβαίνουν ταυτόχρονα».⁶

Για τη φύση των πραγμάτων – De Rerum Natura

Γενικές παρατηρήσεις

Το *De Rerum Natura* του Λουκρήτιου αποτελείται από περίπου 7.400 στίχους —γραμμένους σε δακτυλικό εξάμετρο, στα λατινικά και σε υψηλό ποιητικό ύφος— και χωρίζεται σε έξι βιβλία. Ανήκει στην κατηγορία του λεγόμενου διδακτικού έπους. Ο Λουκρήτιος χρωστάει την ιδέα της συγγραφής του φιλοσοφικού του ποιήματος στον Εμπεδοκλή, συγγραφέα του ομότιτλου ποιήματος του 5^{ου} π.Χ. αιώνα. Στις επιρροές του Λουκρήτιου περιλαμβάνονται, επίσης, ο Όμηρος, ο Ησίοδος και, ακόμη περισσότερο, ο Ρωμαίος ποιητής Έννιος —ο οποίος στα *Annales*, σε αντίθεση με τους προγενέστερους του Ρωμαίους επικούς ποιητές, επιστρέφει στον ομηρικό δακτυλικό εξάμετρο. Πλέον του είδους του στίχου, ο Λουκρήτιος θα πάρει από το ποιητικό ύφος του Έννιου την παρήχηση, τα λεκτικά παιχνίδια και τη χρήση σύνθετων και αρχαϊκών λατινικών λέξεων.⁷

Δεν θα αμελήσει να μνημονεύσει τον Εμπεδοκλή, παρόλο που δεν αποδέχεται την εμπεδοκλεία θεωρία των τεσσάρων στοιχείων, και τον Έννιο, ως τον ποιητή «που πρώτος έφερε από τον εξαίσιο Ελικώνα στεφάνι από άνθη αμάραντα» και τον οποίο «δόξασαν όλα τα γένη των Ιταλών» (I.112-126), παρόλο που για τον Λουκρήτιο τόσο ο Έννιος όσο και ο «δάσκαλός του» Όμηρος μίλησαν λανθασμένα για τη «φύση των πραγμάτων».

Ο τρόπος γραφής του Λουκρήτιου δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παράξενος, βάσει των δεδομένων της εποχής του. Η φιλοσοφία ήταν για τον Ρωμαίο ένα προσωπικό πνευματικό ενδιαφέρον, με το οποίο θα μπορούσε να ασχοληθεί στον ελεύθερό του χρόνο —η διδασκτική ποίηση, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό της, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ευχάριστη ενασχόληση.⁸ Ο Λουκρήτιος θέλει να παρουσιάσει και να εξηγήσει την αλήθεια στο λατινόφωνο κοινό και επιλέγει να συγγράψει ποίημα, ίσως γιατί αυτό το είδος φαντάζει πιο ενδιαφέρον ή και διασκεδαστικό, εύπεπτο ακόμα και για κοινό χωρίς φιλοσοφικό υπόβαθρο.⁹ Όσον αφορά τη γλώσσα που χρησιμοποιεί, όπως και ο ίδιος δηλώνει, είναι δύσκολη η μεταφορά των εννοιών του Επίκουρου στα λατινικά. Προσπαθεί σε κάποια σημεία να βρει αντιστοιχίες σε ελληνικούς και λατινικούς όρους, ενώ σε άλλα παραθέτει αυτούσια την ελληνική λέξη με μία όσο πιο απλή και κατανοητή περιφραστική ερμηνεία μπορεί. Εδώ, αξίζει να σημειώσουμε ότι για τον όρο «άτομο» δεν θα χρησιμοποιήσει σε κανένα σημείο του έργου του το λατινοποιημένο «atom», σε αντίθεση με τον Κικέρωνα, αλλά ένα πλήθος λατινικών λέξεων και εκφράσεων που αποδίδουν το νόημα που τον εξυπηρετεί ανά περίπτωση.¹⁰

Το περιεχόμενο του έργου¹¹

Ο Λουκρήτιος απευθύνει το έργο του στον Μέμιο, που ίσως ταυτίζεται με τον Γάιο Μέμιο, Ρωμαίο ευγενή. Το πρώτο βιβλίο του *De Rerum Natura* αρχίζει με μία επίκληση στην Αφροδίτη, συνεχίζει υμνώντας τον Επίκουρο ως τον Έλληνα που «περπάτησε το απέραντο Σύμπαν με λογισμό και πνεύμα» και αναφέρεται στη θρησκεία «που τόσες και τόσες φορές έγινε αιτία για εγκληματικές και ανόσιες πράξεις», δίνοντας το παράδειγμα της Ιφιγένειας. Το εγχείρημα του Λουκρήτιου, όπως ο ίδιος δηλώνει, δεν είναι εύκολο, καθώς θα πρέπει σε λατινικό στίχο να αποδώσει «τις ανακαλύψεις των Ελλήνων» και να σκαρφιστεί «καινούριες λέξεις, αφού και το θέμα είναι καινούργιο και η (λατινική) γλώσσα [...] φτωχή». Βασικές αρχές της φυσικής του φιλοσοφίας είναι ότι «τίποτε δεν δημιουργείται ποτέ από το τίποτε, με θεϊκή βούληση», τα πάντα πεθαίνουν και διαλύονται

στα συστατικά τους στοιχεία, τα στοιχεία αυτά —τα άτομα— είναι αθάνατα, τα πάντα αποτελούνται από άτομα και κενό και, πέρα από αυτά τα άτομα και το κενό, δεν υπάρχει καμία άλλου είδους ύπαρξη. Ο Λουκρήτιος ασκεί κριτική στη θεωρία του Ηράκλειτου (τον οποίο κατονομάζει) και άλλων προσωκρατικών (ανώνυμα όμως —από τις θεωρίες που αναφέρει αναγνωρίζουμε τον Αναξιμένη, τον Θαλή, τον Φερεκύδη και τον Ξενοφάνη). Αν και ο θαυμασμός του για τον Εμπεδοκλή είναι εμφανής και ξεκάθαρος, ο Λουκρήτιος καταγράφει τα λάθη της θεωρίας του. Κλείνει την κριτική του για τις παλαιότερες φυσικές θεωρίες, μιλώντας για την «όμοιομέρεια» του Αναξαγόρα.

Στο δεύτερο βιβλίο, ο Λουκρήτιος ασχολείται με τα άτομα, τις κινήσεις, τη μορφή τους, την απειρότητα και την αιωνιότητά τους. Ονομάζει πατέρα όλων μας τον ουρανό και μητέρα μας τη γη, ενώ, όπως δηλώνει, ο κόσμος αυτός που ζούμε δεν είναι μοναδικός, «υπάρχουν κι άλλοι κόσμοι κάπου στο σύμπαν, και διαφορετικές φυλές ανθρώπων και θηρίων».

Το τρίτο βιβλίο, το οποίο, ομοίως με το πρώτο, ξεκινά με έναν ύμνο στον Επίκουρο, ασχολείται —κατά κύριο λόγο— με τη φύση του νου και της ψυχής, την υλικότητά τους, το σημείο εντός του ανθρώπινου σώματος στο οποίο εδρεύουν (εδώ παρατηρείται σύμπτωση με τους κατά τα άλλα αντίπαλους στωικούς), την ανωτερότητα του νου έναντι της ψυχής, τη δύναμη των αισθήσεων, τη θνητότητα και της ψυχής και του νου, την απόρριψη της μετεμψύχωσης, την απόρριψη όλων των μύθων.

Το τέταρτο βιβλίο επανέρχεται στο θέμα των αισθήσεων και των αισθητών, τονίζοντας ότι οι αισθήσεις δεν εξαπατώνται ποτέ, σε αντίθεση με τον νου. Σημαντική θεωρώ πως είναι η άποψη του Λουκρήτιου ότι «τίποτε στο σώμα μας δεν δημιουργήθηκε ώστε να μπορούμε να το χρησιμοποιούμε· το ίδιο το όργανο είναι που γεννά τη χρήση» (για παράδειγμα δεν υπήρχε η όραση πριν τα μάτια ή η ομιλία πριν τη γλώσσα), μία άποψη που στέκεται απέναντι στην τελεολογική αντίληψη. Μέσα στην ανάλυση των αισθήσεων, ο Λουκρήτιος θα συμπεριλάβει και το θέμα του έρωτα.

Στην εισαγωγή του πέμπτου βιβλίου, ο Λουκρήτιος εξισώνει τον

Επίκουρο με τους θεούς, αφού «πρώτος εκείνος βρήκε το νόημα της ζωής», κατάφερε «με τον λόγο του κι όχι με όπλα» να νικήσει όλες τις συμφορές (τον φόβο, τις έγνοιες, την αλαζονεία, τη βρωμιά, την ιταμότητα, την πολυτέλεια), «δίδασκε με τρόπο θεϊκό» και «έφερνε στο φως τη φύση των πραγμάτων». Στη συνέχεια, ο Λουκρήτιος αναπτύσσει την κοσμολογική θεωρία του. Είναι λάθος να ταυτίζονται οι θεοί με τα ουράνια σώματα ή να θεωρούμε ότι ο κόσμος είναι θείο δημιούργημα. Ο κόσμος που ζούμε, ο οποίος σχηματίστηκε από συσσώρευση ύλης, κάποια στιγμή θα καταστραφεί. Στο πέμπτο βιβλίο βρίσκουμε όλες τις θεωρίες του Λουκρήτιου για την κίνηση και το μέγεθος των άστρων, το σχήμα της γης, το πώς δημιουργούνται η μέρα, η νύχτα και οι εκλείψεις, πώς ξεκίνησε η ζωή πάνω στη γη, πώς δημιουργήθηκε και πώς εξελίχθηκε ο άνθρωπος, από πού προέρχεται η έννοια του δικαίου και της θρησκείας. Κλείνοντας το πέμπτο αυτό βιβλίο, ο Λουκρήτιος γράφει: « [...] το ανθρώπινο γένος μοχθεί πάντα μάταια και άσκοπα, ξοδεύει τα χρόνια του σε ανώφελες έγνοιες. Γιατί οι άνθρωποι δεν κατάλαβαν πως η ιδιοκτησία έχει το όριο της κι ότι η απόλαυσή της φτάνει μέχρι ενός σημείου. Κι η άγνοια αυτή σιγά σιγά μας παρέσυρε στ' ανοιχτά και ξεσήκωσε από το βυθό τα μεγάλα κύματα του πολέμου».

Ο Λουκρήτιος θα τελειώσει το έργο του με το έκτο βιβλίο, στο οποίο, μετά την αναφορά σε όσα έχει προσφέρει στους ανθρώπους ο Επίκουρος, θα μιλήσει κατά της λαϊκής θρησκείας και των δοξασιών της, θα εξηγήσει πώς προκαλούνται οι βροντές, οι κεραυνοί, οι ανεμοστρόβιλοι, οι εκρήξεις της Αίτνας, οι πλημμύρες του Νείλου, οι αρρώστιες και οι επιδημίες, και θα προσπαθήσει να δώσει λογικές εξηγήσεις σε φαινόμενα που αποδίδονται στη θεϊκή δύναμη και τιμωρία. Το έργο κλείνει με μία περιγραφή του λοιμού της Αθήνας, βασισμένη σε χωρίο του Θουκυδίδη.

Η ηθική αποτίμηση του έργου του Λουκρήτιου και οι επιδράσεις του

Οι Ρωμαίοι της εποχής του Λουκρήτιου ήταν αρκετά καχύποπτοι απέναντι στη φιλοσοφία γενικά, ενώ έναν αιώνα νωρίτερα πολλοί

φιλόσοφοι είχαν διωχθεί από τη Ρώμη (ανάμεσά τους και κάποιοι Επικούρειοι).¹² Οι Ρωμαίοι αρχίζουν να αποδέχονται ορισμένες διδασκαλίες της ελληνικής φιλοσοφίας, όταν, γύρω στον 1ο αιώνα π.Χ., νεαροί της ρωμαϊκής ελίτ αρχίζουν να ταξιδεύουν στην Αθήνα και σε άλλες ελληνικές πόλεις με σκοπό να σπουδάσουν ρητορική και φιλοσοφία, ενώ, παράλληλα, Έλληνες ρήτορες και φιλόσοφοι έρχονταν ως δάσκαλοι στη Ρώμη. Οι δάσκαλοι αυτοί φαίνεται ότι αντιμετώπισαν αρκετές δυσκολίες να ξεπεράσουν τόσο την προκατάληψη που επικρατούσε ενάντια στους ξένους δάσκαλους, όσο και την απουσία ενδιαφέροντος και την «έλλειψη εξοικείωσης με την πνευματική αναζήτηση» που κυριαρχούσαν στη Ρώμη.¹³ Την εποχή αυτή, και με κέντρο την Αθήνα, υπάρχουν τέσσερις σχολές Φιλοσοφίας: ο πλατωνισμός, ο αριστοτελισμός, ο στωικισμός και ο επικούρισμός. Η Ακαδημία και η Περιπατητική ήταν οι πιο παλιές, οι οποίες, όμως, παρά τις προσπάθειες των εκπροσώπων τους, δεν κατάφεραν να ασκήσουν ιδιαίτερη επίδραση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κύρια φιλοσοφική σχολή της εποχής αυτής στη Ρώμη είναι ο στωικισμός, ο οποίος είναι και ο κύριος αντίπαλος του επικουρισμού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Clarke, «οι δύο αυτές σχολές ήταν δογματικές και διέθεταν θετικά μηνύματα για τον άνθρωπο».¹⁴ Θυμίζω ότι οι Στωικοί θεωρούσαν ιδιαίτερα σημαντική την ενεργό συμμετοχή στην πολιτική, ενώ η ηθική τους ήταν συμβατή με την παραδοσιακή ρωμαϊκή, όπου αναγνωριζόταν ότι θεία πρόνοια και ειμαρμένη κυβερνούν τον κόσμο —βρισκόμαστε στην εποχή που οι Ρωμαίοι πιστεύουν ότι έχουν προοριστεί από τον θεό να κυβερνήσουν τον κόσμο.¹⁵ Αντίθετα, στο απρόσωπο σύμπαν του επικουρισμού δεν υπάρχει ειμαρμένη ή θεία πρόνοια. Ο άνθρωπος πρέπει να ασχολείται αποκλειστικά με την απόκτηση της προσωπικής του ευδαιμονίας και να απέχει από την πολιτική και τις διαμάχες της. Η ηθική των Επικούρειων θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι υπονόμει ουσιαστικά το ρωμαϊκό πρότυπο αρετής, καθότι σε αυτήν δεν υπάρχουν ούτε οικογενειακές σχέσεις ούτε ιδανικά δημόσιας ευθύνης —στον επικουρισμό δεν υπάρχει «έρωτας, γάμος [...] πολιτική δραστηριότητα, λογοτεχνία [...] καλές τέχνες», υπάρχει μόνο φιλία,

ως αυτό που «γλύκαινε τη ζωή».¹⁶

Όπως είδαμε στην πολύ σύντομη περιγραφή του *De Rerum Natura*, τα δύο πρώτα βιβλία αναφέρονται στη φύση των ατόμων, τα Γ' και Δ' αφορούν τη φύση της ψυχής, ενώ τα τελευταία δύο βιβλία του έργου πραγματεύονται τη φύση του κόσμου. Μία στην ουσία της φυσική φιλοσοφία πώς συνδυάζεται με την ηθική; Ο Λουκρήτιος αναφέρει στο δεύτερο βιβλίο ότι η φιλοσοφία, η παρατήρηση και η ερμηνεία της φύσης είναι τα μόνα που μπορούν να βοηθήσουν ώστε να ξεπεραστούν «ο φόβος και οι έγνοιες που κατατρέχουν τους ανθρώπους» και «τα σκοτάδια της ψυχής». Ο κόσμος δεν πλάστηκε από τους θεούς για χάρη των ανθρώπων — πώς θα ήταν αυτό δυνατό έχοντας τόσες ατέλειες; Επιπροσθέτως, «είναι στη φύση ενός θεού να απολαμβάνει την αθανασία σε απόλυτη ειρήνη, μακριά από τις δικές μας (ανθρώπινες) υποθέσεις· ελεύθερος από κάθε πόνο και κίνδυνο, δυνατός και αυτάρκης, δεν μας έχει καμιά ανάγκη, κι ούτε με χάρες εξευμενίζεται». Βέβαια, ο καθένας έχει το δικαίωμα να ονομάζει τη φύση όπως θέλει (Ποσειδώνα, Δήμητρα, Βάκχο), φτάνει να μην «μολύνει το πνεύμα του με εξευτελιστικές δεισιδαιμονίες». Το ότι τα άτομα παρεκκλίνουν από την τροχιά τους είναι η αιτία της ελευθερίας των ανθρώπων, από αυτή προέρχεται «η δύναμη της βούλησης η αποσπασμένη από το πεπρωμένο, χάρη στην οποία προχωρούμε εκεί όπου μας οδηγεί η θέληση». Ο νους «δεν υπακούει σε μian εσωτερική αναγκαιότητα [...] και δεν διαφεντεύεται και δεν υπομένει παθητικά». Ο φόβος του θανάτου, λέει ο Λουκρήτιος στο τρίτο βιβλίο, είναι η αιτία των κακών, καθώς αυτός είναι που τρέφει την πλεονεξία και την τυφλή φιλοδοξία, που κάνουν τους ανθρώπους να ζητούν τον πλούτο, να ζηλεύουν, να καταπατούν νόμους, να εγκληματούν, να προσπαθούν με κάθε τρόπο ν' αναρριχηθούν στην εξουσία. Ο φόβος αυτός είναι που «σκοτώνει το φιλότιμο και διαλύει δεσμούς φιλίας», είναι αυτός που σπρώχνει τον άνθρωπο στην ασέβεια. Ο Λουκρήτιος θα υποστηρίξει ότι όλες οι τιμωρίες, που αναφέρονται ως μεταθανάτιες στους μύθους, στην πραγματικότητα υπάρχουν μόνο στην επίγεια ζωή (ταυτίζει για παράδειγμα την τιμωρία του Σίσυφου με τη δίψα για εξουσία). Θα τονίσει, επίσης,

το πόσο ανόητο είναι για τους ανθρώπους να φοβούνται τον θάνατο, αφού ακόμα και οι πιο σημαντικοί και επιφανείς άνθρωποι δεν κατάφεραν να γλιτώσουν από αυτόν (ο Άγκος, ο Ξέρξης, ο Σκιπίων, ο Όμηρος, ο Δημόκριτος, ακόμα κι ο ίδιος ο Επίκουρος). Τέλος, εξηγώντας όσο μπορεί όλα τα φυσικά φαινόμενα και τις καταστροφές, αποδεικνύει πόσο ανούσιο είναι να αποδίδονται αυτά στην «τιμωρία από τους θεούς», θέλοντας έτσι να ελευθερώσει τον άνθρωπο από τον φόβο και τη δεισιδαιμονία. Το αν πράγματι υπήρξε τόσο έντονα αυτός ο φόβος στους Ρωμαίους θα μπορούσε να θεωρηθεί αμφίβολο, αν δεχθούμε τις αντιδράσεις του Κικέρωνα πάνω στο θέμα.¹⁷

Ο Λουκρήτιος είναι δογματικός. Κύριο μέλημά του είναι να μιλήσει τους συγκαταρκινούς του λατινόφωνους στα ιδεώδη του επικουρισμού, τα οποία ήταν σχεδόν απόλυτα μη ρωμαϊκά. Για αυτόν, το σύνολο των φιλοσοφικών ερωτημάτων (για τη φύση, τον κόσμο, τον άνθρωπο, τους θεούς, το νόημα της ζωής) έχουν ήδη απαντηθεί από τον «θεϊκό» Επίκουρο.¹⁸ Για τον λόγο αυτό, δεν μπαίνει στη διαδικασία να παρουσιάσει/αναλύσει καμία άλλη θεωρία —περιστασιακά μόνο κάνει κάποιες αναφορές κυρίως στους προσωκρατικούς, όταν, όπως είδαμε, θέλει να μιλήσει για τα πρωταρχικά υλικά του κόσμου.¹⁹ Σε πολλά σημεία στο έργο του μεταφράζει αυτούσια χωρία του Επίκουρου ή εκλαϊκεύει επικούρεια δόγματα. Αν και αφοσιωμένος στην επικούρεια διδασκαλεία, ο Λουκρήτιος φαίνεται να (ανα)γνωρίζει κάποιες εξελίξεις της μετα-Επίκουρου φιλοσοφίας, ειδικά στις κοσμολογικές και ανθρωπολογικές του προσεγγίσεις, ενώ μελετητές του θεωρούν ότι ορισμένα επιχειρήματά του είναι επηρεασμένα από την πολεμική ενάντια στο στωικισμό, τον πλατωνισμό ή τον σκεπτικισμό.²⁰

Το έργο του Λουκρήτιου φαίνεται να επηρέασε αρκετούς μεταγενέστερους του: Οβίδιος και Στάτιος τον μνημονεύουν στα έργα τους, ενώ ο Βιργίλιος θα πει για αυτόν στα Γεωργικά (2.490-492): «Ευτυχισμένος αυτός που μπόρεσε να γνωρίσει τα αίτια των πραγμάτων και πάτησε χάμω όλους τους φόβους και υπέταξε την αδυσώπητη μοίρα, το βουητό του αχόρταγου Αχέροντα».²¹ Κατά πόσο κατάφερε τον στόχο του, να επηρεάσει/προσηλυτίσει τον κοινό Ρω-

μαίο αναγνώστη, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, πάντως, αν δεχτούμε τον Κικέρωνα, ο επικουρισμός έφτασε στα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας να έχει πολλούς οπαδούς. Αυτό, για τον Κικέρωνα, φαίνεται να έγινε επειδή η επικούρεια φιλοσοφία ήταν εύκολα κατανοητή αλλά και ελκυστική, εφόσον έθετε ως μοναδικό αγαθό την ηδονή.²² Αυτό που μπορούμε εμείς να πούμε είναι ότι πέραν αυτών ο επικουρισμός προσέφερε μία ηρεμία —αντίθετη της έντασης των εμφυλίων πολέμων και της έντονης φιλοδοξίας που επικρατούσε.²³ Αξίζει, βέβαια, να αναφέρουμε ότι δεν ήταν λίγοι αυτοί που, παρόλο που «ασπάστηκαν» τον επικουρισμό, δεν κατάφεραν να μείνουν εκτός πολιτικής ή να κρατηθούν μακριά από οποιαδήποτε φιλοδοξία. Ακόμη και για τον ίδιο τον Λουκρήτιο, «η φιλοσοφία του δεν τον εμπόδισε να αναζητήσει τη δόξα μέσω της ποίησης» (I.921-33).²⁴

Ο Greenblatt καταγράφει όλες τις επιρροές από το έργο του Λουκρήτιου που έφερε στο φως η έρευνά του. Αναφέρονται ζωγράφοι, ποιητές, δοκιμογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς: Μποπιτσέλι, Ντα Βίντσι, Μποιάρντο, Αριόστο, Τάσσο, Μονταίνιος, Σαίξπηρ.²⁵ Ειδικά για τον Μονταίνιο, ο Μπενιέ αναφέρει ότι η φιλοσοφία του (αν και φανερώνει συγγένειες με τον στωικισμό) κατατάσσεται «στην παράδοση του επικουρισμού ενός Λουκρήτιου».²⁶ Σε κάθε περίπτωση, η μελέτη του Λουκρήτιου αξίζει της προσοχής μας, ακόμη κι αν δεν μπορούμε να τον εκλάβουμε ως κριτικό των υπόλοιπων φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του αλλά αποκλειστικά ως φέροντα τον λόγο του Επίκουρου, καθότι, μέσα από το έργο του, είναι δυνατό να αποσαφηνιστούν κενά που έχουμε στο έργο του «δασκάλου» του.²⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα βιογραφικά στοιχεία που αναφέρονται αντλούνται από Walter Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” στο Λουκρήτιος, *Για τη φύση των πραγμάτων – De Rerum Natura*, μτφρ. Θ. Αντωνιάδης - Ρ. Χαμέτη (Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2013), 10-12.
2. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 25-26. Πρβ. Robert. M. Ogilvie, *Roman literature and society* (Harmondsworth, England, New York: Penguin Books, 1980), 82.
3. Για την επικούρεια διδασκαλία πρβ. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρή-

- τιου,” 12-21, Γιώργος Ζωγραφίδης, “Εισαγωγικά στον Επίκουρο,” στο *Επίκουρος, Ηθική, Η θεραπεία της ψυχής* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009), 15-43 και Γιώργος Ζωγραφίδης, “Η επικουρεία αίρεσις του βίου,” στο *Επίκουρος, Ηθική, Η θεραπεία της ψυχής*, 45-74.
4. Πρβ. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 15.
5. Ζωγραφίδης, “Η επικουρεία αίρεσις του βίου,” 57.
6. Ζωγραφίδης, “Η επικουρεία αίρεσις του βίου,” 55.
7. Για τις επιρροές που φαίνεται να έχει δεχθεί ο Λουκρήτιος στο τρόπο γραφής πρβ. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 21-24 και James Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” in *The Cambridge Companion to Lucretius*, eds. S. Gillespie and P. Hardie (Cambridge: Cambridge University Press), 20-21.
8. Πρβ. M. L. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, μτφρ. Π. Δημητριάδου - Α. Τρομάρας (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2004), 49.
9. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 31.
10. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 22.
11. Τα παραθέματα που χρησιμοποιούνται είναι σε μετάφραση των Θ. Αντωνιάδη - Ρ. Χαμέτη.
12. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 26.
13. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 49.
14. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 51.
15. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 27.
16. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 66.
17. Πρβ. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 54-55 και Ogilvie, *Roman literature and society*, 86.
18. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 19, 21.
19. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 25-29.
20. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 23.
21. Πρβ. Englert, “Εισαγωγή. Α. Η ζωή του Λουκρήτιου,” 12.
22. Πρβ. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 52-53, 57. Κατά τον Clarke, ο Κικέρων δίνει έναν ακόμη λόγο για την επιτυχία των Επικουρείων που έχει να κάνει με την αδυναμία τόσο της παράδοσης όσο και των άλλων φιλοσοφικών ρευμάτων να διατηρήσουν την επιρροή τους στους Ρωμαίους. Επίσης, ο Clarke αμφιβάλει για το κατά πόσο η φιλοσοφία του Επίκουρου όπως παρουσιάζεται από τον Λουκρήτιο, πράγματι φάνταζε απλή και εύκολα κατανοητή στους Ρωμαίους της εποχής εκείνης.
23. Πρβ. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως τον Μάρκο Αυρήλιο*, 56.
24. Clarke, *Το ρωμαϊκό πνεύμα. Ιστορία της Ρωμαϊκής Σκέψης από τον Κικέρωνα ως*

τον Μάρκο Ανρόλιο, 67.

25. St. Greenblatt, *Παρέγκλισις. Ο Λουκρήτιος και οι Απαρχές της Νεωτερικότητας* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2017), 373-386.

26. Ζαν-Μισέλ Μπενιέ, *Ιστορία της Νεωτερικής και Σύγχρονης Φιλοσοφίας. Φυσιογνωμίες και Έργα*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης (Αθήνα: Καστανιώτη, 1999), 28.

27. Πρβ. Warren, “Lucretius and Greek philosophy,” 23-24.